

*Prahos lingvistinio būrelio narės
prof. Bronislavos Kerbelytės
80-mečio sukakties proga*

*Двум смертям не бывать, а одной не
миновать:*
**Sovijaus sakmė ir jos paralelės rytų slavų
folklore**

ILJA LEMEŠKIN

Praho Karolio universitetas, nám Jana Palacha 2, 11638 Praha 1, Čekija

Straipsnis (1) yra skirtas Sovijaus sakmei – kūriniui, dėl kurio kilmės – sakininės arba verstinės-rašytinės – iki šiol diskutuojama (Tatjana Vilkul, I. Lemeškin, Sergejus Temčinas, Dainius Razauskas, Artūras Dubonis). Siužeto paralelės, tirtinos rytų slavų folklore bei senojoje istoriografijoje, pagrindžia tautosakinį sakmės pobūdį.

Raktažodžiai: 1262 m. chronografas, Sovijaus sakmė, siužetas, epinė herojinė daina apie Potyką, metraštinis kunig. Olgos kerštas

Sovijaus sakmė, paliudyta 1262 metų chronografe, turi siužetinių atitikmenų lietuvių naratyviniame folklore – pasaką „Kambariai danguje“ (AT 802*). Jie yra patikimi [22], nors medievistai ir linkę juos reliatyvizuoti. Antai tekdavo išgirsti nuomonių, kad ir tos lietuviškos pasakos gali turėti tą patį hipotetinį rašytinį šaltinį. Su tokiu išradingu nusistatymu galima kovoti vieninteliu įmanomu būdu – aprašyti kuo daugiau siužetinių paralelių. Laimė, folkloro kūrinys nebūna vienišas, jo siužetas paprastai gyvuoja įvairiais pavidalais skirtingose vietose. Jiřířo Polívkos Prahos geografinės-istorinės mokyklos nuostatos skatina visų pirma apžvelgti Šiaurės Rytų Europos regioną. Eksperimento būdu pabandykime apčiuopti galimas siužeto realizacijas rytų slavų dainuojamame epe ir senojoje literatūroje.

Pradėkime nuo trumpos lyginamosios formacinių atmainų analizės. Ji yra naudinga svarstant, kokių naratyvo elementų rytų slavų tradicijoje galima tikėtis, o kokių – ne.

- (1) Straipsnis sudarė vieną studiją, kurią teko suskaidyti į dvi dalis. Pradžia, pavadinta „Sovijaus sakmės baltiškumas ir arabiškumas. Mitonimo kilmė“, paskelbta *Tautosakos darbuose* (2015, Nr. 49, p. 35–48).

Sakmė, kuri chronografo 18 skyriuje prasideda о ѿЛОВИВШЮ ѣМОУ ДѢВИИ ВѢПРЬ „pagavusiam jam laukinį šerną“, o baigiasi žodžiais нѣко дѣтищѣ въ колыбѣли слѣдко сплѣхъ „kaip vaikas lopšyje saldžiai miegojau“, byloja apie kremacijos pranašystę. XIII a. ji aiškino realų paprotį: иже и ннѣ мртѣа телеса своа съжигатѣ, на крадѣ „šitie ir dabar mirusius kūnus savo degina ant laužų“. XVI a. pirmojo trečdalyio Vilniaus nuorašo paraštėje nurodoma, iki kada šis kūrinys turėjo išlaikyti savo aktualumą: се ѣсть прелесть поганзская и в нашой литвѣ то са водило злоѣ дѣло и до витовта. (т)о витѣтовѣ жонѣ во ирѣколе сожгли по смертнѣ и потом почали переставати жечи са („Tai yra pagoniškas paklydimas. Ir mūsų Lietuvoje šis piktasis paprotys buvojęs iki Vytauto. Vytauto žmonai mirus ir ją sudeginus Ariogaloje, liautasi deginti“; VilCh 27v). Savaimė suprantama, jog etiologinis kūrinys netenka savo paskirties bei prasmės, kai iš vartosenos pasitraukia aiškinamoji realija. Naujomis sąlygomis kūrinys neišvengiamai kinta. Taip dėsningai atsitiko lietuvių pasakose, iš kurių dingsta geresnio laidojimo būdo rinkimosi elementas [22, 51; 23, 36].

Universalus siužeto aktualizavimas vyko ir slaviškame areale, bet daug didesniu mastu, nes rytų slavai buvo pakrikštyti keturis šimtus metų anksčiau už lietuvius. Jeigu vienodos struktūros ir semantikos kūrinys čia išsaugotų savo pirminį „formatavimą“, tai atsirastų siužeto modifikacija, kurioje būtų grindžiamas laidojimas žemėje. Bet tokia siužeto realizacija nebūtų prasminga arba gyvybinga (2), nes laidojimas žemėje krikščionims yra vienintelis įmanomas paprotys, tvirtai pagrįstas Biblijoje (Pr. 3.19) ir kitur (та въ кормитель. и мѣти нѣша. и ѿ тоѣ выхомя и кормимса. и к' тѣи пѣкы възвращеніе нѣмъ бываѣтъ „ta (žemė) yra mūsų maitintoja ir motina, ja mes mintame ir į ją vėliau sugrįžtame“; ACh 10r). Yra didesnė tikimybė, kad rytų slavai pakeitė kūrinio paskirtį (kartu pakito žanrinė priklausomybė), o viena po kitos einančios laidojimo scenos, netekusios pirminės savo jungimo logikos (3), įgavo kitokią motyvaciją.

Taigi dėmesys rytų slavų tradicijoje yra sutelkiamas į tuos kūrinius, kuriuose iš eilės vaizduojamos mirimo / laidojimo scenos. Šios scenos natūraliai įgauna kitokią negu Sovijaus sakmėje įprasminimą – veikėjo nužudymo arba keršto. Tokių kūrinių yra du ir juos jungia tarpusavyje glaudus ryšys. Vienas jų paliudytas XII a. metraštyje „Būtųjų laikų pasakojimas“ (*Повесть временных лет*; pametiniai užrašai, vaizduojantys 945–946 m. įvykius), bet kildinamas iš dar senesnio metraštinio sąvado, datuojamo XI a. 9-uoju dešimtmečiu. Jį sudarantys elementarūs siužetai tradiciškai įvardijami kaip „kunigaikštienės Olgos kerštas drevlianams už vyro nužudymą“. Kitas kūrinys – epinė herojinė daina apie didvyrį Mikailą Potyką. Tarp metraštyje panaudoto tautosakinio šaltinio ir epinės dainos yra vienas esminis skirtumas: siužetas čia ir ten pateikiamas iš skirtingų perspektyvų. Metraštyje veikia yra kunigaikštienė Olga, iš eilės žudanti / laidojanti drevlianus; dainoje – karžygys Potykas, kurį žudo ir laidoja jo antipodas – Marja Baltagulbė. Olgos kerštas rašytinėje terpėje užfiksuotas daug anksčiau negu Potyko mirtys, tačiau dainuojamas epas nepatyrė intensyvaus literatūrinio poveikio (metraštyje folkloro personažai pavirsta istorijos veikėjais, dainoje – ne), todėl pradėsime nuo jos.

DAINA APIE MIKAILĄ POTYKĄ IR SOVIJAUS SAKMĖ

Seniausi aptariamos dainos užrašai yra datuojami XVII–XVIII a. (БЗП 36–42). Pagrindinė dainos sanokaupa tautosakininkų užrašyta XIX a. antrojoje pusėje Rusijos Šiaurėje. Daina buvo populiarī – tą iliustruoja XVII–XVIII a. nuorašai. Daina apie Potyką buvo užfiksuota

(2) Gyvavimo sritis būtų labai siaura: apokrifai, dvasinės eilės, liaudies stačiatikybės apraiškos.

(3) Kremacija, kaip geriausias laidojimo būdas, baigdavo naratyvą (–, –, +). Teksto paskirčiai pasikeitus, ji neteko sąsajos su pasakojimo pabaiga.

septynis kartus. Rašytinėje tradicijoje dažniau buvo vaizduojamas tik Ilja Muromecas, tačiau epiniuose tekstuose apie garsiausią karžygį (jų yra 26 vienetai) yra trys skirtingi siužetai, o jų populiarumą rėmė liaudies lakštinė grafika (*лубок*).

Sudėtingos naratyvinės struktūros daina yra didelės apimties. Kiršos Danylovo rinkinyje daina užima 235 eilutes, bet joje aprašyta tik viena laidojimo scena. Vieną ilgiausių tekstų padainavo garsi Pudogos epo atlikėja Anna Paškova – 1 140 eilučių. Stambaus kūrinio dainavimas epiniu režitatu galėjo trukti tris ir daugiau valandų.

Turime skirtingus vietinius variantus. Iš pradžių aprašysime naratyvą, paplitusį Onegos-Kargopolio regione:

- kunigaikščio puota, Vladimiras siunčia tris didvyrius atvežti duoklės;
- prieš išvažiuodami didvyriai tampa broliais (susibroliauja ne kraujo giminyse) ir susitaria prireikus vienas kitą gelbėti;
- medžiodamas prie vandens Potykas sutinka merginą-gulbę Marją (*Лебедь Белая – Авдотья Лихотовна* arba *Лиховидовна*), kuri tampa jo žmona; kadangi Baltagulbė yra pagonių giminės, ją iš pradžių krikštija, taip pat daroma didžioji priesaika: *кто наперед умрет, а кто останецца, – таму живу в могилу иттить* „kas mirs pirmas, o kas liks – tas gyvas eis į kapą“ (БЗП 37);
- garsas apie Gulbės grožį paskatina Koščėjaus (*Кощей Золотой Орды*) įsiveržimą, jis reikalauja ją išduoti; Potykas du kartus atremia priešų kariuomenės antpuolius, bet sugrižęs į Kijevą sužino apie staigią žmonos mirtį;
- pagal ankstesnį susitarimą leido save palaidoti žemėje; naktį atšliaužia gyvatė, jos vaikai žinda iš Gulbės krūtis; Potykas suplėšo gyvatukus į gabalus – gyvatė atneša gyvojo vandens, kuriuo didvyris Marjai gražina gyvybę; abu grįžta ant žemės paviršiaus;
- trečias priešų įsiveržimas; Gulbė pabėga su Koščėjumi, didvyris paveja pabėgėlius lauke;
- neištikima žmona nugirdo Potyką vynu ir paverčia vyrą baltu ugnies akmeniu (*бел горюч камень*); Ilja Muromecas ir Dobrynia ieško savo dingusio brolio, paslaptingo senelio padedami jie gražina Potykui gyvybę;
- Potykas ateina pas Koščėjų, Gulbė vėl nugirdo ir prikala vyrą (*соннова и пьянова*) prie sienos;
- didvyrį randa Koščėjaus dukra (*Ганка* arba *Ранка Кощеевна*), ji išgelbėja veikėją vietoj jo prikalsi kito žmogaus lavoną;
- nužudęs žmoną Potykas veda savo gelbėtoją.

Dainos turinys yra pateiktas pagal seniausius XVII–XVIII a. užrašus. Juos galima suskirstyti į dvi redakcijas: visą (БЗП 36–38) ir trumpą (БЗП 39–42). Visos redakcijos struktūrą galima pavaizduoti taip:

H: *e - b - SB1:* *v - c, m* → {**I - III - II**▪} ← **SB2:** *m;*

čia **H** (*heroicus*) yra fakultatyvi pradinė situacija: kunigaikščio puota **e** (*epulae*) ir karinis žygdarbis **b** (*bellum*); **SB1** – pirmas semantinis blokas „Pikta žmona“, kurį sudaro susipažinimas **c** (*congressus*) medžioklės **v** (*venatio*) metu ir vedybos **m** (*matrimonium*); **SB2** – antras makrostruktūros semantinis blokas „Gera žmona“, vaizduojantis veikėjo išgelbėjimą, Marjos nužudymą ir naujas vedybas **m**. Nesavarankiški struktūros elementai (kurie negali egzistuoti atskirai) įrėmina centrinį naratyvą: laidojimą žemėje (**I**) (4), pavertimą į baltą ugnies akmenį (**III**), Potyko nužudymą ant miesto sienos (**II**▪) (5).

(4) Santrumpa **I**, toliau žymima alternatyva – laidojimas ne karste, o tiesiogiai žemėje.

(5) Santrumpa **II** žymimas alternatyvus laidojimas ne ant gynybinės miesto sienos, bet ant medžio.

Trumpoje redakcijoje praleistas Potyko prikalimas prie sienos:

H: $e - b - SB1: v-c, m \rightarrow \{I - III\} \leftarrow SB2: m$.

Tai pačiai Onegos-Kargopolio regiono tradicijai atstovauja folkloristų XIX–XX a. užrašyti tekstai:

Šiaurės Obonežė (<i>Северное Обонежье</i>)	Ponevecas (<i>Поневиц</i>)
Рыбн. 113	H: $e - b - SB1: v-c, m \rightarrow \{I - III - II\} \leftarrow SB2: m$
Гильф. 6 (< Рыбн. 113)	H: $e - b - SB1: v-c, m \rightarrow \{I - III - II\} \leftarrow SB2: m$
	Tolvuja (<i>Толвуя</i>)
Гильф. 39	SB1: $v-c, m \rightarrow \{I - III - II\} \leftarrow SB2: m$
Vakarų Obonežė (<i>Западное Обонежье</i>)	Kižai (<i>Киж</i>)
Рыбн. 11	$v-c / \dots$
Гильф. 82	$v-c, m$
Рыбн. 12	H: $b - SB1: v-c, m \rightarrow \{I - II\} \leftarrow SB2: m$
Рыбн. 28 bis	H: $e - b \rightarrow \{III - II\} \leftarrow SB2: m$
Гильф. 158	H: $e - b \rightarrow \{III - II\} \leftarrow SB2: m$
Рыбн. 28	H: $e - b \rightarrow \{III - II\} \leftarrow SB2: m$
Гильф. 150 (< Рыбн. 28)	H: $e - b \rightarrow \{III - II\} \leftarrow SB2: m$
Рыбн. 218	H: $e - b \rightarrow \{III - II\} \leftarrow SB2: m$
Аст. 150	$b, v-c, m - I$
Черн. 15 (< Аст. 150)	$b, v-c, m - I$
Рыбн. 52	- *II -
Rytų Obonežė (<i>Восточное Обонежье</i>)	
Рыбн. 166	H: $e - b - SB1: c, m \rightarrow \{I - III - II\} \leftarrow SB2: m$
Гильф. 52	H: $b - SB1: c, m \rightarrow \{I - I_1 - III - II\} \leftarrow SB2: m$
Сок.-Чич. 20	H: $e - b - SB1: c, m \rightarrow \{I - I_1 - III - II\} \leftarrow SB2: m$
Сок.-Чич. 87	H: $e - b - (*SB1): v-c, m \rightarrow \{I / \dots$
Пар.-Сойм. 9	H: $b - SB1: c, m, e, b \rightarrow \{I - I_1 - III - II\} \leftarrow SB2: m$
Пар.-Сойм. 26	H: $b - SB1: c, m, e, b \rightarrow \{I\}$
Пар.-Сойм. 47	H: $b - SB1: c, m, e, b \rightarrow \{I\}$
Kargopolio kraštas (<i>Каргополье</i>)	
Рыбн. 196	H: $e - b - SB1: m \rightarrow \{I - III - II\} \leftarrow SB2: m$
Гильф. 40	H: $e - b - SB1: b-c, m \rightarrow \{I - III - II\} \leftarrow SB2: m$

Archangelsko ir Baltosios jūros regiono užrašai yra daug margesni. Folkloro rinkimas šiame regione nebuvo intensyvus. Galingų šiaurės upių baseinų ar jūros pakrančių regionams čia kartais atstovauja 1–3 dažnai fragmentiški tekstai. Tai gerokai apsunkina regioninių invariantų tyrimą.

Arčiausi Onegos-Kargopolio tradicijai yra Pamorų kranto (nuo Onegos iki Kemės upių) tekstai:

Archangelsko ir Baltosios jūros regionas (Архангельско-Веломорский регион)	Pamarys (Поморье)
Марк. 259	SB1: $v-c, m \rightarrow \{I - III - II\} \leftarrow SB2: m$
Марк. 281	SB1: $v-c, m \rightarrow \{I - III - II\} \leftarrow SB2: m$
Черн. 47	SB1: $v-c, m \rightarrow \{III - I - II\} \leftarrow SB2: m$
РНИП КП 180 (pakart. Черн. 47)	SB1: $v-c, m \rightarrow \{I - III - II\} \leftarrow SB2: m$

Baltosios jūros Žiemos kranto (Зимний берег Белого моря) regiono tekstai pasižymi naujove – Potykas čia „miršta“ septynis kartus (7x):

H: $e-b - SB1: m - \{7x - I\} - SB2: m$.

Pagal analogiją su III komponentu (бел горяч камень) veiktas paverčiamas skirtingais gyvūnais. Tokia Potyko būseną interpretuojama kaip mirtis:

Говорил тогда восударь-от Илья Муромець:
 „Уж ты сукин сын, Потык Михайлушко Иванович!
 Не жона жа тебе будет – змея лютая;
 Уж ты будёшь, Михайлушко, у семи съмертей,
 Налетаисьсе, Михайло, ты черным вороном,
 Ай нарышшишьсе, Михайлушко, ты серым волком,
 Накопайсьсе, Михайлушко, горносталюшком,
 Приломашь ты о кореньё буйну свою головушку,
 Налёжисьсе в чистом поли ты серым камнем“.

(Марк. 152)

Vėlyvą naujovę nulėmė idiomatika (patarlės: *у семи съмертей; семь бед – один ответ*) ir epinis siužetas „Dobrynia ir Marinka“ (žr. toliau). Siužete šios papildomos mirtys nėra išplėtos, tik paminėtos, net ne visos išvardytos (tikras jų kiekis žymimas laužtiniuose skliaustuose, pvz., 7_[3]x). Į siužetą yra įtraukta pasakų komponentė – pagalba gyvatei (~), kuri vėliau padeda veikėjui.

Archangelsko ir Baltosios jūros regionas (Архангельско-Беломорский регион)	Žiemos krantas (Зимний берег)
Марк. 8	$e-v-c, m \rightarrow \{I\}$
Марк. 74	$e-b-c, m - \{7_{[3]}x, I\}$
Марк. 152	H: $b - SB1: c, \sim, \{7_{[3]}x\} (SB2: m, b) SB1: \{I - III\}$
Марк. 100	H: $b - SB1: c, \{7_{[3]}x - III\}, \sim (SB2: b), SB1: m \{I - II - III\} SB2: m$

Kulojaus upės regiono tradicijai atstovauja trys dainos užrašai. Jiems, kaip ir Žiemos kranto dainoms, būdingas išgelbėtos dėkingos gyvatės motyvas (~). Epinė daina baigiasi neįprastai – veikėjo savižudybe (mor.):

Archangelsko ir Baltosios jūros regionas (Архангельско-Беломорский регион)	Kulojus (Кулой)
Григ. 262	$e, c, \sim, b, m, v \rightarrow \{I - II\}, \text{mor.}$
Григ. 272	$e, b, c, \sim, m, v \rightarrow \{II - II - III\}, \text{mor.}$
Григ. 277	$c, \sim, e, m, v \rightarrow \{II - III\}, \text{mor.}$

Archangelsko bei Baltosios jūros regionas (Архангельско-Беломорский регион)	Mezenė (Мезень)
Григ. 333	$H: b - SB1: c, m, v \rightarrow \{I - \sim - II - III - II\} \leftarrow SB2: m$
Григ. 374	$H: e, b - SB1: c, \sim, m, v \rightarrow \{I - II - III - II\} \leftarrow SB2: m$
Григ. 413	$H: e, b - SB1: c, \sim \rightarrow \{7_{[3]}x - I\}$

Pečioroje užrašytas vienintelis tekstas (Онч. 57):

$H: e, b - SB1: c, \sim, m, b \rightarrow \{I\}.$

Kiršos Danylovo rinkinyje (КД 23) yra Uralo dainos variantas:

$H: e, v-c - SB1: m \rightarrow \{I\}.$

Iš glaustų aprašų matyti, kad epinis kūrinys turi nemažai fakultatyvių bei antrinių komponentų. **SB2** pratęsia **SB1**: netinkamas veikėjo elgesys (vedybos su bloga žmona-burtininke) → tinkamas elgesys (geros žmonos vedybos). Savarankiškai **SB2** egzistuoti negali.

Žanrui reikalingas herojinis komponentas. Pradinė kunigaikščio puotos scena, veikėjo pagyrūniškumo arba Vladimiro užduoties motyvai yra universalūs – taip prasideda daugybė kitų epinių dainų. Kadangi šie bendri epiniai elementai pirminį siužetinį branduolį papildė vėliau (epinės dainos formavimosi laiku), jie pasižymi dideliu variantiškumu: veikėjas yra įgaliotas atvežti į Kijevą duoklę, gali susiremti su priešų kariuomene, gali būti nusiųstas į medžioklę ir pan. Skiriasi ir didvyriškos veiklos prigimtis: Onegos-Kargopolio redakcijoje veikėjas siekia kilnaus tikslo, Archangelsko ir Baltosios jūros regiono dainos užrašuose Potykas elgiasi kaip karys plėšikas (plg. Онч. 57, Григ. 272, 333, 374).

Aptariamai epinei dainai, kaip ir Sovijaus sakmei, yra būdingas medžioklės vaizdinys. Kareliškas Potykas antipodą sutinka medžioklėje, iki tol veikėjas apie Marją nežino. Archangelsko krašto Potykas apie būsimą žmoną (богомсуженой да богомряженой) žino iš anksto ir nuvyksta parvežti grobio (добрым делом сватовством). Čia Potykas medžioja dėl to, kad į Kijevą atvežtai Marjai arba Vladimirui staiga pritrūko paukštienos (зусятинки, лебедятинки). Medžioklė motyvuoja veikėjo išvyką: kažkas panoro žąsienos, didvyris išvyksta iš miesto, atsitinka nelaimė, tenka grįžti – taigi pasakojimas tęsiamas (kareliškoje redakcijoje šioje vietoje paprastai minima karinė veikla). Medžioklės motyvas epinėje dainoje gali būti senas, t. y. kilęs iš senesnio siužeto (jis figūruoja dainoje apie Ivaną Godinovičių; apie tai toliau).

Dainų sandaros aprašai rodo vaizduojamų mirčių / laidojimų scenų pastovumą. Dažniausia $\{I - III - II\}$ seka, tačiau Kulojaus ir Mezenės užrašų pagrindu įmanoma rekonstruoti ir $\{I - II - III\}$. Svarbu pabrėžti, kad veikėją antipodas čia pakabina ne ant sienos (**II**), bet ant medžio (**II**), o Mezenės tekstuose lygiagrečiai pateikiamos **II** ir **II** grandys. Pudogos

užrašai atskleidžia dar vieną tipologinę alternatyvą: I – I₁, t. y. laidojimas karste / statinyje žemėje ir gyvo žmogaus laidojimas tiesiog žemėje.

Pateiksime konkrečių pavyzdžių, kaip laidojimo scenos vaizduojamos skirtinguose regionuose (6).

Laidojimą žemėje (I) visur vienodai pagrindžia veikėjo ir antipodo „didžioji priesaika“:

Кто наперед у нас приумрет ли,
Другому идти во сыру землю,
Во сыру землю на два месяца.
(Рыбн. 113)

Мы положим такую заповедь с тобой тяжёлую:
„А которой ю нас с тобой наперёт помрёт,
А другому-ту да живому лекции!“
(Григ. 374)

Didvyris liepia sukalti karstą / paruošti neįprastą požeminę buveinę, o pats eina į kalvę ir pagamina įrankius. Jais palaidotasis kape kaunasi su gyvate arba Marja:

<p>И велел Михаилу могилу копать широку и глубокую и гробницу выкладывать каменную, чтоб было лечь двум человекам и сидеть и стоять свободно. (БЗП 41).</p> <p>Приказал же он тут делать домовищечко, „Чтобы мощно мне-ка стоя стоять, Стоя стоять, да сидя сидеть, При времечки да чтобы лежа лечь“. Брал же он запас туды велики <...> Ходил же он было ко кузницам, Велел ковать же клещи да железные <...> Отправляется же он тут во сыру землю, Отправляется он да на три месяца. (Гильф. 6)</p> <p>„Ай же вы, братья мои названные! Сделайте колоду белодубову, Чтобы двум в колоды стоя стоять, И двум в колоды сидя сидеть, И двум в колоды лежа лежать“ И сделали колоду белодубову; Он взял себе хлеба на пропитание, И сделал себе клещи и прутья железные, И сел в колоду белодубову С тым со телом со мертвым; И живет под землю три месяца. (Рыбн. 166)</p>	<p>Говорил-то а старый-то казак Илья Муромец: „А почём ты клал с ей заповедь великую? <...> Уж ты сделай-ко-се ей да гроб великия, Штобы в гроби было где легчи, Да штобы стоя стоешь да сидя сидеть; Ты возьми с собою свешши да воску ярого, Ты возьми с собой да саблю вострую к себе во гроб. Не жалей-то ты Овдотьи, белой лебеди“. (Марк. 74)</p> <p>Приказал он тут гроб да велик делать, Щобы можно обем да сидючи сидеть, Седуци-де сидеть да лёжажи лёжать. Понесли тут веть их да во глубок погреб<б>, Как зарыли песком-хрещом сыпучим. (Григ. 262)</p> <p>Ходил-то Михайлушко во кузницу, Он ковал-то ведь прутьё железно же: Да выкапывали Михайлушку тёмной подгрёп <...> Да и сорок-то сажон да в ширьну же ведь, Ише сорок-то сажон да в долину же ведь. Звали попа-та, оцця духовного; Зарывали тут Потыка Михайлушка сына Ивановица Со своей же со Марьей да королевисьней, Да песком-то, хрящом ёго засыпали, Завалили камёнём да ише серым же, Да заклали-то плитём ёго железным же. (Григ. 333)</p>
---	---

Dalyje dainos užrašų gyvatė / jos vaikai žinda iš mirusia apsimetusios Marjos krūtis, tačiau net Onegos-Kargopolio regione (čia šis motyvas labiausiai išplėtotas) yra tekstų apie tai, kad šliužai ruošiasi suėsti / ėda patį Potyką. Neretai gyvate pavirsta pati Marja:

- (6) Kairėje pateikiami pavyzdžiai atstovauja Onegos-Kargopolės tradicijai, dešinėje – Archangelsko ir Baltosios jūros regiono dainos redakcijai.

<p>„Ради того беру с собой прутья медные и железные, И клещи беру железные, Чтобы к моему ко гробу не плавала змея подземельная И не точила бы моего тела белаго“. Положили их в одно домовище И спускали в могилу глубокую. И к тоему гробу приплывает змея подземельная. Тут Михайла Потык сын Иванович Берет клещи он железные, И бил ю прутьями медными, И бил ю прутьями железными. И обернулась она Марьей Белой Лебедью... (Рыбн. 12)</p> <p>Ходила там змея по подземелью. „А буду-то я нуньчу сытая, Сытая змея не голодная. Одно есть тело да мёртвое, Друга жива головка человеческа“. (Гильф. 52)</p> <p>А ведь тут Михайло Потык сын Иванович Как лежал во колоде белодубовой, А ходила ведь змея да тут поганая, А ходила тут сама да по подземелью, А съедала ведь тела да она мертвыи. Заходила видь змея да ведь поганая, „А топерь-то да я сыта-то видь – Дви головушки да видь топеричу, Дви головушки да человечесих“. (Сок.-Чич. 20)</p>	<p>Напустила тут Овдотья Лиходеёвна Волшесством она своим да зьмей-то лютых; Загрызли-то уПотыка Михайла у Ивановича, Ай хотят они отрысьть да ручки белыя. (Марк. 8)</p> <p>А как закатилось тут да соньчѣ красное, Потыхала тут заря [да] вечерняя, А в ти поры Овдотья в гроби шевелиласе, А как лютою змеёю овернуласе. (Марк. 74)</p> <p>Втипор скакала Марфушка, лебедь белая, Ише зацела душить-то Потыка сына Иванова. (Марк. 100)</p> <p>Овернулась Марьюшка лютой змеёй, стала Потыка огнём жечь. (Марк. 259)</p> <p>Схоронили тут Потыка Михайла сын Ивановича. Засветил он много свещ там да воску яровых, А стоит-де уж он да Богу молицсэ. А от той же гробници да всё от Марьиной А [не] люта змея пользе-извиваицсэ: Она хоцёт Михайла да всё ожарити. (Григ. 374)</p> <p>Овернулась де Овдотьюшка зьмеёй лютою, Ишше жгё она Михайлушка да жигалами, Ишше тёнёт изь ёго кровь горячую; Ай едва застал – в Михайли душа полуднуёт. (Марк. 152)</p>
---	--

Sugrīzimas pas žmones įvairuoja. Paprastai veiktėjas garsiai rėkia ir palaidotuosius kas nors atkasa:

<p>Михайла Потык сын Иванович Скрычал, сзычал зычным голосом; Земля да сколыбаласи, Вси теремы да пошатилиси, Вси в городи да ужахнулися: „Еще что это да за уродище!“ Сговорит Владимир стольне- киевской: „Есть это Михайло Потык сын Иванович“. (Гильф. 40)</p>	<p>Заревел-то тут Михайлушко да по-зверинуму, Зашипел-то Михайлушко да по-змеиному, Засвисте[л]-то Михайлушко по-соловьинуму. Да уцюли тут малы-ти ребята же, Що ревет-то тут Потык Михайлушка да сын Ивановиц. Побежали они ко князю да ко Владимиру: „Там ревет-то в тёмном подгребы Потык Михай- лушко да сын Иванович!“ Пошел же князь Владимир к попу, оццю духовному. Выпускали Михайлушка из тёмна подгреба... (Григ. 333)</p>
--	---

Grįžimas pas žmones kartais racionalizuojamas: prie bažnyčios varpo atsiranda pri-rišta virvė arba veikėjas varpu skambina iš po žemės (pvz., Марк. 100, 259, 281, ҚД 23 ir kt.). Pasitaiko atvejų, kai Potykas iš kapo grįžta savarankiškai (*Тогда же Пóтык стал вставать из матушки сырой земли, / И идет он к князю Владимиру* – Онч. 57) arba savo žirgo padedamas:

Он зделали могилу всё большиньскую,
 Повалили Овдотьюшку всё мёртву в гроб,
 Повалили тут Потыка Михайла все Ивановиця;
 Подли бок-то поставили к ёму добра коня. <...>
 Перепалсэ у Потыка у Михайло у Ивановиця доброй конь;
 Он выскакиват из матушки сырой земли,
 Он выхватывал ногами своего хозяина...
 (Марк. 8)

Laidojimą kartu su žirgu randame ir Uralo užrašė – ҚД 23. Šie skirtinguose arealuose užrašyti tekstai traktuotini kaip specifinio laidojimo ritualo – žirgų kapų – rudimentas.

Žirgas vaidina svarbų vaidmenį ir I₁ laidojimo aprašyme:

Как тут она еще да скорым скоро
 Приказала-то слугам она верным
 А выкопать что яму глубокую.
 Как слуги ей тут да верныи
 Копали оны яму глубокую,
 Взимали тут Михайлу под пазухи,
 Как бросила Михайла во сыру землю,
 А приказала-то зарыть его в песочки желтыи.
 Как ино тут вперед оны поехали,
 Оставался тут Михайла на чистом поли.
 Как тут-то у Михайлы ведь добрый конь
 А побежал ко городу ко Киеву,
 А прибегал тут конь да во Киев град,
 А начал он тут бегать да по Киеву.
 Увидли-то как братья тут крестовые,
 Молодой Добрынюшка Микитинич
 А старый казак тут Илья Муромец,
 Самы как говорят промежу собой:
 „А нет жива-то братца же крестового,
 Крестового-то братца названого,
 Молода Михайлушки Потыка“.
 Садилась тут оны на добрых коней,
 Поехали они след с угоною.
 А едут тут оны по чисту поли,
 Михайлин еще конь наперед бежит.
 А прибегал на яму на глубокую,
 Как начал тут он ржать да копьём-то мять
 Во матушку во ту во сыру землю.
 (Гильф. 52; plg. Сок.-Чич. 20, Пар.-Сойм. 9)

Krikščionišką laidojimo sampratą atitinkantys veikėjo nusileidimas į karstą (I) ir priverstinis atsidūrimas žemėje (I₁) yra suvokiami kaip laidojimo ritualo apraiškos. Kitos grandys (III, II ir II[■]) tokios prasmės neteko, jos suvokiamos perkeltine prasme, labiau kaip veikėjo nužudymo / kankinimo scenos.

III laidojimas pateikiamas pasitelkus žodinę magiją. Antipodas užkalbėjimu paverčia veikėją ugnies akmenimi. Magišku žodžiu bei veiksmu Potyką vaduoja Ilija Muromecas arba paslaptingas senis elgeta. Būvis ugnies akmeniu visur interpretuojamas kaip miegas-mirtis.

Rytų slavų dainuojamame epe yra tipologiškai panašus kūrinys, kurio siužetinį pagrindą taip pat sudaro žodinė magija. Tai siužetas „Dobrynia ir Marinka“, vaizduojantis didvyrio ir antipodės (raganos) susidūrimą. Ir čia vienas folklorinis tekstas, užkalbėjimas, atsiduria kito folklorinio kūrinio, epinės dainos, sudėtyje. Daina apie Dobrynią turėjo įtakos III laidojimo vaizdavimui. Tuo šios epinės dainos poveikis neapsiriboja: Žiemos kranto regiono užrašuose maginis užbūrimas pagal „Dobrynios ir Marinkos“ pavyzdį nulėmė anksčiau aptartą I laidojimo modifikaciją – 7x. Taip vyko pasenusių ir semantiškai netinkamų sudedamųjų elementarių siužetų reinterpretacija.

Paslaptingo akmens santykį su kremacija (šį ryšį pagrįsime dar toliau, dainą gretindami su metraštiniu Olgos kerštu) atskleidžia epitetas *горюч*. Įdomią užuominą pateikia Kulojaus tradicija. Čia gyvatė veikėją iš akmens „išdegina“:

Заклали его в камешок во серый же
 Да спустили его да во синё морё, –
 Ишша тут же они да сами уехали,
 Уехали они да ф путь-дорожецьку.
 Да не знаёт, откуль змея люта извиваласе.
 Она трои-де сутоцьки добывала же,
 Она трои же сутоцьки выжыгала жа:
 Весь тут Потык стал тут напросте.
 (Григ. 277)

Panaši konotacija nėra svetima ir lietuvių naratyviniam folklorui. Turime omenyje formulines pasakos „Kur tos marelės?“ paskutinę grandį:

„Kur tos panelės?“
 „Patekėjo, pasenėjo, pamirėjo – pelenuose, akmenuose“.
 (Gerai... 75)

Vertas dėmesio Onegos-Kargopolio tradicijoje plačiai paliudytas motyvas, kad ugnies akmuo po kiek laiko nugrimzta į žemę:

„А где-то был удалой добрый молодец,
 А стань-то бел горючии камешок,
 А этот камешок пролежи да наверх земли три году,
 А через три году проди-ко он скрозь матушку скрозь сыру землю“. <...>
 (Гильф. 52; plg. Гильф. 39, Рыбн. 166, Сок.-Чич. 20 ir kt.)

Į žemę grimztantis akmuo primena Ilmenio slavų laidojimo ritualą (*культура сопок*), kurį aprašė Valerijus Sedovas: „Ratas, sudėtas iš riedulių, yra viena svarbiausių sudedamųjų sopkos dalių. Jis visų pirma turėjo ritualinę reikšmę. Žinoma, akmenys sutvirtindavo senųjų rusų pylimų šlaitus ir vėlesnių „žalnikų“ kapavietes. Bet nei vieniems, nei kitiems paminklams nereikėjo akmeninio sutvirtinimo. Sopkų supylimo metu akmens ratas buvo sudedamas, jei ne visais, tai daugeliu atvejų dar prieš tai, kai buvo supilama žemė. Dėl to akmeniniai vainikai paprastai pasislėpdavo po žeme“ [29, 12]. Šiuos Naugardo pilkapius

supildavo ne iš vieno karto. Pilkapių pjūviuose archeologai randa 2–3 ir daugiau velėnos / anglių-pelenų sluoksnių. Tai rodo, kad, sudėjęs akmeninį vainiką, supildavo tik apie ketvirtadalį visos sopkos. Po kurio laiko deginimai kartojosi, o ant pilkapijo paviršiaus atsiradavo daugiau žemių. Kremacijos ritualą kartojant ir sopkai augant, akmeninis vainikas dingdavo po žeme. Akmenų vainikais pasižymi Rytų Lietuvos pilkapių kultūra, su kuria dažniausia gretinami Naugardo laidojimo paminklai.

Paskutinė mirties, veikėjo nužudymo scena (II ir II[■]) taip pat prarado laidojimo ritualo įprasminimą. Tai suprantama, nes toks laidojimo būdas epinės dainos formavimosi laikais slaviškame areale, ko gero, nebuvo praktikuojamas. Ant sienos arba ant medžio kabinamas veikėjas yra kankinamas, žudomas. Aptariamas elementarus siužetas atskleidžia žmonos, norinčios atsikratyti savo vyru, gudrybę, dar kartą iliustruoja jos kaip burtininkės išradinumą bei žiaurumą.

Dainos užrašuose vyrauja „laidojimas“ ant sienos, t. y. II[■]. Veikėjas prie jos prikalamas vinimis, o pritrūkus vienos, širdies, vinies, Marja bėga į kalvę arba turgų. II[■] grandies atsiradimą, jos aktualizavimą galėjo nulemti Kristaus nukryžiuavimo ikonografija. Ant medžio Potykas yra rišamas. Pastarąją dainos redakciją (su II) aptinkame Mezenės bei Kulojaus regionuose.

Santykį tarp II ir II[■] padeda nustatyti gimininga daina apie didvyrį Ivaną Godinovičių. Ryšys tarp gretinamų kūrinių yra akivaizdus. Abi dainos, apie Potyką ir Ivaną Godinovičių, vaizduoja nesėkmingas vedybas, o veikėjai, dažnai vadinami tais pačiais vardais, patenka į vienodas situacijas: „Prie medžio pririštas Ivanas Godinovičius mums primena Potyką, prikalta prie sienos... Giminytė tarp šių dviejų dainų, tapati veiksmo eiga jose – negali būti atsitiktinis dalykas“ [28, 134]. Epinė daina prasideda kunigaikščio puota, kurios metu veikėjas praneša apie savo ketinimą atsivežti nuotaką. Kitam prižadėtą jaunąją jis išsiveža prievarta. Pakeliui namo didvyris išsiunčia savo kariauną, kad vestuvių vaišėms (*к столу брачному*) ji sumedžiotų žvėrienos. Įdomu, kad dalis jo išsiųstos „družinos“ medžioja, kaip Sovijus, „laukinį šerną“:

<p>А добрым молодцам говорит Иван таково́ слово: „Поедьте вы, удалые добрые молодцы, Первые сто на лесы на темныя И убейте вы лань златорогую К моему столу брачному. А другое мое сто молодых молодцов, Подите далече во чисто поле И убейте вы мне диково вепря. Вы гой естя, третие сто вы добрые молодцы удалые, Подите вы на заводи на тихие, Настреляйте мне к столу брачному Много гусей и лебедей“. (БЗП 43)</p>	<p>По той по порохе, по белу снегу И лежат три следа зверинья: Первой след гнедова тура, А другой след лютова зверя, А третей след дикова вепря. Стал он, Иван, разъесачавати: Послал он за гнедым туром сто человек И велел поймать ево бережно, Без той раны кровавья; И за лютым зверям послал другое сто И велел изымать ево бережно, Без той раны кровавья; И за диким вепрям послал третье сто, А велел изымать ево бережно, Без тоя раны кровавья, И привеств их во стольной Киев-град Ко великому князю Владимиру. (КД 16)</p>
---	---

Be kariaunos likusių didvyrių paveja antipodas, kuris, pavogtos nuotakos padedamas, ko-voje laimi ir pririša veikėją prie medžio (*ко сыру дубу кряковисту*), ant kurio šakų atskren-da paukščiai. Dainos pabaiga sutampa su epinės dainos „Dobrynia ir Marinka“ pabaiga: an-tipodas šaudo į medyje tupinčius balandžius; Ivanas, kaip ir Dobrynia, baudžia neištikimą nuotaką. Dainos struktūrą galima pavaizduoti taip:

e – b-m – v – II + „Dobrynia ir Marinka“

Kūrinys apie Ivaną Godinovičių yra kildintinas iš dainos apie Potyką. Kadangi pasta-rosios neeilinės apimties dainos struktūra yra sudėtinga, ji (daina) turėjo tendenciją trum-pėti (žr. БЗП 39–42). Paskutinė dainos grandis (II) tam tikru laiku tikriausiai atskilo nuo išplėto naratyvo ir pradėjo gyvuoti savarankiškai. Tai paaiškina tarpusavio turinio bei struktūros sutapimus. Mums svarbu, kad daina apie Ivaną Godinovičių: a) turi komponentą II (ne II■), b) dar kartą iliustruoja epinės dainos „Dobrynia ir Marinka“ poveikį ir c) rodo medžioklės svarbą siužetui.

Taigi epinis kūrinys apie Potyką iš eilės vaizduoja veikėjo kankinimą / pražūtį / mirtį ir skirtingas manipuliacijas su veikėjo kūnu: jis laidojamas žemėje, deginamas ant žemės paviršiaus ir pakabinamas virš žemės. Žemėje palaidotas Potykas paprastai budi, nes turi atremti Marjos / gyvatės pastangas jį nužudyti / suėsti. Kitos veikėjo patiriamos būsenos nuolat eksplacitiškai suvokiamos kaip miegas-mirtys. Taip pat svarbu pabrėžti, kad mie-go / mirimo / laidojimo būseną dažnai ateina tuoj po to, kai veikėjas prisigeria (I) arba jį nugirdo antipodas (III, II ir II■):

I И ходит Михайла все по кабакам
И по всем кружалам государевым,
Пьет зелено вино безденежно,
С Михайлы денег ни когда не спрашивают.
И пришла к ёму в кабак весточка скорая,
Скорая весточка, невеселая:
Померла душечка Марья Лебедь Белая.
Приходит Михайла в свои палаты белокаменны,
Наймует он плотников
Состроить колода дубовая,
Дубовая колода, просторая,
Чтобы двоим легчи и сидя сесть.
(Рыбн. 196)

III Где он выпил, да и в сон заснул.
Хватила Михайлу за желты кудри,
Тащила Михайлу во чисто поле,
Бросила Михайлу через плечо:
„Где был Михайла Потык сын Иванович,
Тут стань беленький горячий белый камешок!“ <...>
II■ Выносила чару питьев забудущих.
Да где он выпил, да и в сон заснул.
Хватила тут Марья, Лебедь Белая,
Тащила Михайлу во глубок погреб,
Прибила Михайлу тут на стену;
Нехватило гвоздя ему сердечного.
(Рыбн. 28)

Говорыт-то тут Потык
Михайлушко да сын Иванович:
„Ише долго я спал, да уш веть
скоро стал!
Ты дородно бы спал да вечно
проспал бы тут!“
(Григ. 333.)

Розсердилсы старой казак да
Илья Муромець, он хватил
этот камешок во праву руку,
он метал этот камешок назать
себя. Выскакивал Потык сын
Иванович. – „Фу, фу, фу! долго
спал да ф пару стал!“ Он пошел
Потык сын Ивановичь ф про-
кляту Литву к Марья Юрьёвной.
Она стретает его, молода жона
да Марья Юрьёвна. Напоила ёго
разныма воткамы. Потык сын
Ивановиць без ума заспал. Она
пошла ф кузьницу ковать цёты-
ре гвоздя поларшинные, забить
Потыку во белы руки, в резвы
ноги.
(Марк. 259)

Alkoholinių gėrimų konsumacija primena šermenų vaišes. Plg. Sovijaus sakmę: *Ѡцѣю же вечеравшию с нимъ. сзтвори ёмоу лѡже...* „tėvui gi, vakarieniavusiam su juo, padarė jam guolį“, *пѡкы же на оуѣтрѣи сзтвори ёмоу вечерю. и вложышемоу и въ древо...* „kitą dieną vėl padarė jam vakarienę ir įdėjusiam jį į medį“. Apeiginio valgyimo samprata epinėje dainoje redukuota iki vyno gėrimo. Tam yra viena rimta priežastis. Veikėjo elgesys yra labai keistas: nepaisant įspėjimų ir akivaizdžios grėsmės, jis vėl ir vėl patenka į pavojingas situacijas. Etiologinėje sakmėje veikėjas savo noru patiria skirtingas būsenas ir taip įgyja patirties apie geriausią laidojimo būdą. Bet kodėl epinės dainos veikėjas turėtų leisti save žudyti? Lygiai taip pat „kvailai“ elgiasi paklusnūs drevlianai, kuriuos iš eilės laidoja Olga. Drevlianų skerdynė nemotyvuojama, tačiau nelogiški Potyko žingsniai aiškinami jo girtuokliavimu. Didvyrio polinkis gerti pabrėžiamas labai dažnai: *До вина он был спачливый* (Рыбн. 113), *Михайла до вина был упачливый* (Рыбн. 28), *Как тут то ведь Михайлушка на то да укидается, / А вытил он чару зелена вина, / А выпил – по другой душа горит* (Гильф. 52) ir kt.

Vėliau aptarsime epinės dainos frazeologiją (*двум смертям не бывать, а одной не миновать; долго спал, да скоро стал; сонного-то бить, что мёртвого*) bei jos nomenklatūrą (*Потык, Лиховидовна, змея подколодная* ir kt.).

METRAŠTINĖS DREVLIANŲ MIRTYS IR SOVIJAUS SAKMĖ

Kunigaikštienės Olgos keršto pavaizdavimas mūsų dienas pasiekė „Būtųjų laikų pasakojimo“ nuorašuose. Šiame XII a. metraštyje jį sudaro keturios dalys: gyvus drevlianus Olga laidoja žemėje (I), paskui sudegina (III), pilkapį supylus žudo juos šermenų metu (*II), pagaliau klaista (kaip duoklę arba auką nuo kiekvieno namo gavus balandžių) naikina jų miestą Korostenį (IV).

Paskutinis, ketvirtasis, Olgos kerštas yra naujas, jo nebuvo senesniame metraštiniam sąvade (Pradinis sąvadas, *Начальный свод*), kuriuo pasinaudojo XII a. metraštininkas: „Būtųjų laikų pasakojime“ aptinkami akivaizdūs intarpai, griaunantys pasakojimo išdėstymo logiką. Pavyzdžiui, pasakojimą apie trigubą Olgos keršijimą drevlianus už vyro nužudymą metraštininkas užbaigia: *и победишиа дrevляны* „ir nugalėjo drevlianus“. Atrodytų, kad po šių žodžių reiktų laukti žinių apie duoklę, kurią Olga paskyrė nugalėtiesiems. Pasirodo, kad su drevlianis dar nebaigta: jie užsidaro savo miestuose, taigi metraštininkas toliau pasakoja apie antrą Olgos pergalę – apie ketvirtą kerštą. Ir tik po to jau eina žodžiai: *възложиши на ня дань тяжьку* „paskyrė jiems sunkią duoklę“. Aišku, kad pasakojimas apie ketvirtą Olgos kerštą dirbtinai įdėtas į metraštinį sąvadą [25, 51]. Senesnio šaltinio pavidalą su visu sakiniu *и побѣдишиа дrevляны и возложиши на них дань тяжьку* „ir nugalėjo drevlianus, ir paskyrė jiems sunkią duoklę“, kurio per vidurį nenutraukia intarpas, t. y. ketvirtas kerštas, atskleidžia „Pirmojo Naugardo metraščio Jaunesnioji redakcija“ (*Новгородская первая летопись Младшего извода*). Jo pagrindu nuo Aleksejaus Šachmatovo laikų rekonstruojamas XI a. 9-uoju dešimtmečiu datuojamas „Pradinis sąvadas“.

Taigi trijų dalių Olgos kerštas buvo paliudytas XI a. pabaigos „Pradiniame sąvade“ (*Начальный свод* arba *Второй Киево-Печерский свод*). Problemiška nustatyti apatinę ribą, t. y. laiką, kada folklorinis naratyvas raštu buvo užfiksuotas pirmą kartą: tai galėjo atsitikti Nikono Didžiojo „Pirmajame Kijevo Pečioros sąvade“ (*Первый Киево-Печерский свод*, iki 1073 m.) ir dar anksčiau – Jaroslavo Išmintingojo laikais, kai istoriografija (*Древнейший Киевский свод / Сказание о первоначальном распространении христианства на Руси*) plačiai rėmėsi žodine liaudies tradicija.

Pagal du „Pirmojo Naugardo metraščio“ nuorašus (*Комиссионный и Академический списки*) pateiksime mums rūpimą 6453 (945) m. užrašo dalį (dėl patogumo tekstas padalytas į pastraipas, skliaustuose nurodomas atitinkamas laidojimas):

И послаша Дрѣвляне лучьшихъ мужь, числомъ 20, в лодьи к Олзѣ; и присташа под Биричевомъ <...> И повѣдаша Олзѣ, яко Дрѣвлянѣ приидоша, и возва я Олга к собѣ, и рече имъ: „добрѣ приидоша госте“. И рече Олга: „да глаголете: что ради приидосте сѣмо“. Рѣша же Дрѣвлянѣ: „посла насъ Деревьская земля, ркуще сице: мужа твоего убихом, бяше бо мужь твои акы волкъ, восхыщая и грабя; а наши князи добри суть, расплодили землю нашу. И поиди за князь нашъ за Малъ: бѣ бо имя князю нашему деревьскому Малъ“.

(I) Рече же имъ Олга: „люба ми есть рѣчь ваша, уже мнѣ своего мужа не въскреси; нъ хошу вы почтити наутрия пред людьми своими, а нынѣ идете в лодью свою и лязите в лодьи, величающесе; и азъ заутра пошлю по вас, вы же, величающесе, рцѣте: не идемъ на конех, ни пѣши идемъ, но понесете ны в лодьи; и вознесут вы въ лодьи“. И отпусти я в лодьи. И Олга же повелѣ ископати яму велику и глубоку на дворѣ теремьстѣмъ внѣ града. И заутра Олга, сѣдящи в теремѣ, посла по гости. И приидоша к нимъ, глаголюще: „зоветь вы Олга на честь велику“. Они же рѣша: „не идемъ на конѣх, ни на возехъ; нъ понесете ны в лодьи“. И рѣша кьянѣ: „неволя есть намъ; князь нашъ убиенъ бысть, а княгынѣ наша хоцетъ за вашъ князь“; и понесоша я в лодьи. Онѣ же сѣдяще и гордящесе въ великыхъ перегахъ и сустугах. И паки принесоша я на дворѣ къ Олзѣ, и абие въринуша въ яму и с лодьею. И Олга съшедши к нимъ и приникъши, видѣ и рече имъ: „вы есте послове Деревьской земли и приидосте к намъ от своего князя Мала; добра ли вы есть честь“. Они же рѣша: „пуци нам бысть Игоревѣ смерти“ (7). И княгынѣ Олга повелѣ засыпати их живых; и абие засыпаша ихъ.

(II) Якоже пославши Олга къ Дрѣвлянѣмъ, и сице глагола имъ: „аще мя право просите, то пришлите мужи нарочиты, да в велицѣ чести поиду за вашъ князь, понеже бо не пустятъ мене людье кыевьстѣи“. Се слышавши Дрѣвлянѣ, избраша лучьшии мужи нарочиты, иже держаша Деревьскую землю, и послаша их по Олгу. Дрѣвлянѣмъ же пришедшимъ къ Киеву къ княгинѣ Ольги, и прияше Олга въ честь деревьскихъ муж, и повелѣ на них мовь створити: „измывшесе, приидѣте ко мнѣ“. Они же прѣжгоша избу, и влѣзоша Дрѣвляне мытсе; и запроша избу о них, и повелѣ зажещи на нихъ огнемъ от дверии, и ту сѣгорѣша вси.

(III) И паки приложи к тому Олга послати къ Дрѣвлянѣмъ, сице глаголющи имъ: „се уже иду к вамъ; да пристроите ми меды многы у града, идеже убисте мужа моего, да поплачюся надъ гробомъ его, и створю тризну мужеву моему“. И они же то слышавше, свезоша мед многъ зѣло и извариша. А Олга же поимши мало дружины и легко идущи, прииде къ гробу его, и плакася по мужи своем плачемъ велиимъ зѣло. А людемъ въ время то повелѣ съсыпати могилу велику; и яко съсыпаша, и повелѣ тризну створити. И посемъ сѣдоша пити Дрѣвлянѣ; и повелѣ Олга отрокомъ своимъ служити пред ними. И рѣша Дрѣвлянѣ къ Олзѣ: „гдѣ суть дружина наша, ихъ же послахомъ по тебе“. Она же рече: „идуть по мнѣ с дружиною мужа моего“. И яко упишася Дрѣвляне, и повелѣ отрокомъ своимъ пити на нѣ, а сама отъиде кромѣ, и

(7) Nuo žodžių junginio Игоревѣ смерти tekstas pateikiamas pagal Jaunosios redakcijos Pirmojo Naugardo metraščio Akademinį nuorašą, kuriame trūksta pradžios.

повелѣ дружинѣ съчи Древляны; и исъсѣкоша ихъ 5000. А Олга възратися в Киевѣ, и пристрой вои на прокъ ихъ.

(pagal НПЛ 1950: 111–112)

Vertimas:

[Ir nusiuntė drevliantai geriausius vyrus, 20 žmonių, valtimi pas Olgą; ir priplaukė prie Biričevo <...> Ir pasakė Olgai, kad drevliantai atėjo, ir pašaukė Olga juos pas save, ir sakė jiems: „Geri svečiai atėjo“. Ir sakė Olga: „Sakykite, dėl ko čia atėjote?“ Atsakė drevliantai: „Siuntė mus drevliantų žemė su tokiais žodžiais: „Vyrą tavo mes nužudėme, kadangi tavo vyras buvo kaip vilkas, vogdavo ir plėšdavo; o mūsų kunigaikščiai yra geri, pagausino mūsų žemę. Ištekėk už mūsų kunigaikščio Malo: buvo vardas mūsų drevliantų kunigaikščio – Malas.“

(I) Sakė jiems Olga: „Patinka man jūsų kalba, vyro savo nebeprisikelsiu / nebeatkeršysiu už vyrą; bet noriu jus pagerbti savo žmonių akivaizdoje, o dabar eikite į savo valtių ir su pasididžiavimu valtyje atsigulkite. Rytą nusiūsiu jūsų atvesti, o jūs pasipūtę sakykite: „Ne žirgais, ne pėščiomis neisime, bet neškite mus valtyje“. Ir paleido juos prie valtys. O Olga paliepė rūmų dvare už miesto ribos iškasti duobę didelę ir gilią. Ir kitą rytą Olga, sėdėdama rūmuose, nusiuntė (kad atvestų) svečių. Ir atėjo pas juos sakydami: „Kviečia jus Olga iš didelės pagarbos“. Jie sakė: „Ne žirgais, ne vežimais nekeliausime, bet neškite mus valtyje“. Ir sakė kijeviečiai: „Ne mūsų valia; kunigaikštis mūsų nužudytas, o kunigaikštienė nori (ištekėti) už jūsų kunigaikščio“; ir panešė juos valtyje. Jie gi su didelėmis sagomis ant krūtinių išdidžiai atsėdo, poniškai pasirėmė. Ir atnešė juos į Olgos dvarą, ir įmėtė į duobę kartu su valtimi. Olga nusileido, prie jų prisiartinė ir sakė jiems: „Jūs esate iš drevliantų žemės, atėjote pas mus nuo savo kunigaikščio Malo – ar geras jums yra pagarbinimas“. Jie gi atsakė: „Didesnis negu Igorio mirtis“. Ir kunigaikštienė Olga paliepė užkasti juos gyvus, ir juos užkasė.

(III) Ir pasiuntė Olga pas drevlianus ir pasakė jiems: „Jeigu iš tikrųjų manęs prašote, atsiųskite geriausius vyrus, ir su didele pagarba tekėsiu už jūsų kunigaikščio. Kitaip Kijevo žmonės manęs nepaleis“. Tai išgirdę drevliantai išrinko geriausius vyrus, kurie valdė drevliantų žemes, ir nusiuntė Olgos. Kai drevliantai pas Olgą į Kijevą atėjo, Olga garbingai priėmė drevliantų vyrus ir paliepė užkurti jiems pirtį: „Išsiprausę ateikite pas mane“. Ir užkūrė pirtį, ir įėjo į ją drevliantai maudytis. Ir uždarė juos pirtyje. Ir paliepė ją uždegti nuo durų, ir čia visi sudegė.

(II) Paskui paliepė Olga nusiūsti pas drevlianus (pasiuntinį) su žodžiais: „Va, jau pas jus einu; paruoškite man daug medaus šalia miesto, kur nužudėte mano vyrą, kad galėčiau paraudoti prie jo kapo ir jam sukelti šermenis“. Jie gi tai išgirdę suvežė daug medaus ir (jį) išvirė. O Olga paėmusi mažą kariauną nukeliavo greitai, atėjo prie jo kapo ir raudojo savo vyro didele rauda. O žmonėms paliepė tuo pačiu metu supilti didelį kapą; ir kai pylė, paliepė šermenis kelti. Ir paskui drevliantai sėdo gerti; ir paliepė Olga savo tarnams, kad jiems patarnautų. Ir pasakė drevliantai Olgai: „Kur mūsų kariauna, kurią pas tavo nusiuntėme?“ Ji gi atsakė: „Eina iš paskos kartu su mano vyro kariauna“. Ir kai drevliantai prisigėrė, paliepė savo tarnams, kad gertų į jų garbę, o pati ėjo šalin ir paliepė kariaunai kirsti drevlianus; ir sukapojo jų 5000. O Olga grįžo į Kijevą ir karius grąžino atgal.]

Tyrėjai vieningai mano, jog pasakojimas yra folklorinės kilmės. Bendras nurodyto fragmento interpretavimas didesnių problemų nekelia. Išmintingoji Olga eufemizmais nusako, koks likimas laukia drevliantų, bet tie nesugeba įminti mįslių ir todėl sumoka gyvenimu. Kiekviena Olgos „mįslė“ rėmėsi laidojimo ritualais.

I laidojimas: „Olga lyg užmena mįslę: *pagerbti ką nors* turi paslėptą reikšmę – „užmušti ką nors, atlikti keršto aktą“ <...>. Dvigubą reikšmę turi ir keliavimas sausuma valtyse: iš vienos pusės, tai didžiausios galios ženklas, išdidumo ženklas (plg. Olego valtys, sausuma judančios prie Konstantinopolio sienų), iš kitos pusės, tai aiškus mirties ženklas, laidojimo ritualas <...>. Taigi, žadėdama pasiuntiniams didžiausią pagarbą, Olga slapta eufemistiškai juos pasmerkia mirčiai, laidoja juos“ [26, 297]. Olgos I kerštas atitinka epinės dainos I ir I₁. Būtina atkreipti dėmesį į tai, kad Potykui labai dažnai paruošiama (I) vadinamoji *колода белодубова*. Pagal kontekstą *колода* visų pirma suponuoja reikšmę ‘skobtinis karstas’, tačiau žodis žymėjo bet kokį iš rasto pagamintą (išskabtuotą) daiktą, taip pat ir luotą. Pagaliau laidojimą luote tipologiškai atitinka didvyrio laidojimas žemėje kartu su žirgu, kadangi luotas ir žirgas atlieka tą pačią funkciją – supaprastina, pagreitina kelionę į aną pasaulį.

Olgos klausimas – *Добра ли вы есть честь* „Ar geras jums pagarbinimas?“, nukreiptas į žemėje palaidotuosius drevlianus, yra gretintinas su Sovijaus teiravimusi: *добро ли покойице имѣ* „Ar gerą atilsį turėjai?“ / *добрѣ ли почи* „Ar gerai pailsėjai?“ Poroje *честь – почи (почитѣ)* galima išžvelgti aliteracijos požymių ir semantikos panašumą. *Почитѣ* „ilsėtis; nusiraminti“ reiškė, kaip ir šiuolaikinėje rusų kalboje, taip pat „merdėti, mirti, netekti gyvybės“ (8). Taigi klausimą galima versti: „Ar gerą mirimą turite / turėjai?“, „Ar gerai mirštatė / mirei?“ Drevlianų atsakymas iš kapo duobės – *Пуци нам бысть Игоревъ смерти* „Yra didesnis negu Igorio mirtis“ – patvirtina tokią interpretaciją, nes jiems skirtas „pagarbinimas“ tiesiogiai lyginamas su jų nužudyto Igorio mirtimi. Taip pat labai svarbus pats mirčių lyginimo faktas. Yra duomenų, kad Olgos vyras buvo nužudytas ant medžio (apie tai toliau), o tai reiškia, kad čia išžvelgtinas tarpusavio I ir II gretinimas: mirimas žemėje yra *пшце*, t. y. pranašesnis, geresnis, „garbingesnis“ negu mirimas ant medžio (9).

Etiologinė saktmė veiksmažodį perkelia į kitą pasaulį, kuriame veikėjas sutinka tam tikrą būtybę ir jos pagalba savo noru patiria gerą mirtį / laidoseną. Tinkamos elgsenos mirties valandą rinkimasis čia remiasi atitinkamu neutraliu klausimu: „Ar gerai merdėji / Ar gerą turėjai mirimą?“ Visai kitaip yra metraštiniam kūrinyje, kurio paskirtis – vaizduoti realius įvykius. Suprantama, kad būtasis laikas čia neįmanomas. Ir net esamajame laike to teirautis vargšų drevlianų būtų tolygu pasityčiojimui, nes atsakymas į tokį išlūpą klausimą yra akivaizdus. Todėl galima iškelti hipotezę apie klausimo **добрѣ ли почитѣ* performulavimą į *Добра ли вы есть честь?*

1262 m. chronografo seniausias nuorašas yra išlikęs Archyviniam sąvade. Jame randame ir „Suzdalės Perejaslavlio metrašči“ – svarbų šaltinį, kuris „Būtųjų laikų pasakojimą“ kai kur perteikia išsamiau. Būtina pasakyti, kad šis šaltinis, aprašydamas Olgos keršto I sandą, turi užuominą apie drevlianų piršlių girtuokliavimą (plg. Potyko polinkį vynui kaip galimą šermenų atspindį). Motyvas, kaip ir epinėje dainoje, atsiranda prieš pat laidojimą. Po pirmo susitikimo su Olga drevliantai į luotą sėda „girti, laimingi“: *Идоша в лоды пиани веселы*. Олга повѣле ископати яму... (ПСРЛ, 1995, т. 4: 115) „Nuėjo į valtį girti, laimingi. Olga paliepė kasti duobę...“

Epinės dainos *бел-горюч камень* metraštyje atitinka deginimą pirtyje (III): „Antra Olgos mįslė piršliams-drevliams – pirtis. Kaip ir pirmuoju atveju, Olga pasiuntiniams žada didžiausią pagarbimą, bet drevlianų pasiuntiniai nesupranta Olgos pasiūlymo slaptos esmės. Kaip ir nešimas valtyse, pirtis yra laidojimo ritualo dalis (kita dalis). Liaudies ritualuose

(8) Plg. *чьсть-покойице*. Daikt. *покойице* – „palaidojimo vieta, kapinės; gyvenamoji vieta“.

(9) Žr. straipsnio pradžioje apie formacines atmainas.

mirusiesiems kūrendavo krosnį, ruošdavo vandenį ir pan.“ [26, 300]. Pirtis kaip vieta, kurioje buvo atliekamos apeigos mirusiesiems, yra svarbi ir baltų tradicijoje [19, 19–20; 20, 65–68]. Deja, neturime žinių apie tai, koks santykis galėjo būti tarp pirties ir kremacijos. Deginimo ritualas galėjo eiti po apeiginio mirusiųjų apšalymo pirtyje. Tuomet būtų suprantama drevlianų trumparegystė: sutiko nusiprausti pirtyje, nesuvokdami pasekmių, tai yra koks bus kitas laidojimo ritualo veiksmas – deginimas. Čia būtų tiesioginė analogija su I: drevliantai atsisdėjo į luotą, taip pat neįžvelgę gresiančio pavojaus, kad bus įmesti į duobę ir gyvi užkasti.

Trečias Olgos kerštas (II) yra siejamas su šermenų kėlimu: „Trečioji Olgos drevliantams užminta „mįslė“ – šermenys. Olga kviečia drevliantus į savo vyrui keliamas šermenis, bet tos šermenys kartu pavirsta kerštu už jį. Labai svarbu, kad iš pradžių šermenims buvo būdinga ne tik puota, bet ir karo žaidimas, lenktyniavimas“ [26, 300–301]. Šią drevlianų mirtį Dmitrijus Lichačiovas sieja su karo žaidimais ir lenktynėmis šermenų metu, tačiau toks gretinimas yra rizikingas. Tekste nėra užuominos apie panašią veiklą. Priešingai, šaltinis nurodo, kad drevliantus nužudo girtus ir net sąmoningai prigirdytus (kaip Potyką). Hiperbolizuotas „aukų“ skaičius (5000) rodo, kad su jais, praradusiais sąmonę ir gebėjimą gintis, buvo lengvai sudorota. Tokios būklės vargu ar kas galėtų / norėtų lenktyniauti ar kautis dėl mirusiojo paveldo dalybų.

Šį pasakojimo sandą, ko gero, reikėtų aiškinti šiek tiek kitaip. X a. antrosios pusės Bizantijos istorikas Leonis Diaconis (*Λέων ὁ διάκονος*) nurodė, kad Igoris, patekęs pas germanus į nelaisvę, buvo pririštas prie medžių kamienų ir perplėštas į dvi dalis: kai *παρήμι τὸν αἰθίς οἰκτιστον μόρον ἐκείνου, παρὰ τοὺς Γερμανοὺς, ἐκστρατεύσαντος, καὶ πρὸς ἐκείνων ληφθέντος, καὶ φυτῶν στελέχεσι προσδεθέντος, καὶ εἰς δύο διαμερισθέντος τμήματα* [21, 106]. Nepaprasta Igorio mirtis ant medžių, kuri metraštyje figūruoja implicitiškai (*Пуши нам бысть Игоревъ смерти; естъ могила его близъ града Коростеня въ Древах и до сего дни* „yra jo kapas šalia Korostenio miesto medžiuose ir iki šios dienos“), suponuoja Potyko nužudymą / laidojimą ant medžio. Taigi Olga aplanko vietą, kur Igoris buvo žiauriai ant medžių nužudytas ir / arba palaidotas (*II). Vyro kapo aplankymas bei raudojimas prie jo yra specialiai pabrėžiami. Kaip turėjo atrodyti jo legendinis kapas – pasakyti sunku, tačiau svarbu, kad laidojimo ritualas (ant medžio, žemėje ar kitaip) buvo atliktas: *изшедше Древлантъ из града Коростеня противу, и убиша Игоря и дружину его: бѣ бо их мало. И погребоша Игоря* (НПЛ 1950: 110) „<...> kadangi buvo jų mažai. Ir palaidojo Igorį“. Našlei raudant prie vyro kapo, kiti jos liepimu supila didžiulį pylimą. Tai rodo, kad žemė yra pilama ne ten, kur ilsisi Igoris. Tai natūralu, nes pylimas skirtas ne seniai palaidotam vyrui, bet drevliantams. Kaip ir anksčiau (I, III), drevliantai nesupranta daiktų paskirties, priežasties ir pasekmės ryšio. Luoto bei pirties funkciją čia atlieka medus, kurį jie noriai paruošia. Paaiškėjo, jog žaliavą apeigiamam gėrimui pagaminti jie pateikė ir midų išvirė savo pačių šermenims.

POTYKAS IR KUNIGAIKŠTIS IGORIS

Taigi epinė daina apie Potyką ir metraštinis pasakojimas apie Olgos kerštą vaizduoja drevlianų ir Potyko merdėjimą, skirtingus laidojimus. Matome koreliaciją: Potyko laidojimas žemėje / karste / kaladėje / statinyje ↔ drevlianų laidojimas žemėje luote; Potyko pavertimas ugnies akmeniu ↔ drevlianų sudeginimas pirtyje; Potyko pririšimas prie medžio / prikalkimas prie sienos ↔ drevlianų nužudymas / laidojimas šermenų laiku šalia vietos, kur Igoris buvo nužudytas ant medžių. Ir ten, ir čia vyksta skirtingi laidojimo ritualai, o Potyko ir drevlianų kūnai (gyvi) iš eilės atsiranda: žemėje, ant ir virš žemės paviršiaus. Laidojimų seka yra viena: I – III – II.

Glaudų tarpusavio ryšį tarp epinės dainos ir metraštinio Olgos keršto įrodo dar vienas nagrinėjamų naratyvų elementarus siužetas. Pradinė situacija: Marją sutikęs Potykas nori ją vesti; Bizantijos imperatorius, sutikęs Olgą, nori to paties. Gudriosios moterys iškelia sąlygą: „esu pagonė – iš pradžių pats mane pakrikštyk“. Olgos akcija yra plėtojama toliau. Gudrioji nuotaka gėdija jaunikį: „Tu nori mane vesti, pakrikštijęs mane ir pavadinęs savo dukra; krikščionys tokio įstatymo neturi, tu, imperatoriau, pats žinai“ (plg. НПЛ 1950: 113–114; plg. su Гильф. 52). Taigi imperatorių apmulkinusi (*переклюкала*) Olga lieka laisva, Marja tampa Potyko žmona.

Nagrinėjamų kūrinių gretinimas yra naudingas ir epinei dainai (visų pirma dėl III), ir metraštiniam pasakojimui (dėl II grandies). Lyginimas padeda analizuoti pirminę elementarių siužetų semantiką, o kartu stebėti tautosakinio naratyvo elgseną literatūrinėje terpėje.

Folklorinis naratyvas apie gudriąją nuotaką, patekęs į rytų slavų istoriografiją ir čia tvirtai susietas su istoriniu šv. Olgos asmeniu, neišvengiamai turėjo būti pritaikytas atitinkamai modifikavus meniniais bei ideologiniais sumetimais. Čia būtų įdomu pasvarstyti, kodėl išplėtotas mirčių išbandymo naratyvas buvo susietas būtent su Olga ir kodėl jame kinta veiksmo objektas (Igoris > drevliantai)?

Jau XIX a. susiformavo nuomonė, kad tautosakinis kūrinys retušuoja tikruosius X a. įvykius. A. Šachmatovas iškėlė hipotezę [31, 340–378], kad drevlianų kunigaikštis Malas (*Малъ*) atitinka karvedžio Svenaldo sūnų Mstisą, t. y. Mstislavą (*Мстислав Лютый, Лют Свенальдич*). Jį tyrėjas taip pat tapatino su šv. Vladimiro seneliu (motinos *Malušos* arba *Malkos* linija) – Malku iš Liubečio (*Малъкъ / Малъко Любчанинъ*). Kai kurie gretinimai, ypač Malo ir Mstislavo Svenaldiečio, sulaukė pagrįstos kritikos [30; 27], tačiau kai kurios mintys yra svarstytinios. Palikę nuošalyje A. Šachmatovo iškeltą koncepciją ir pavienių jos teiginių (argumentų) pagrįstumą, pabrėžkime kelis, mūsų manymu, svarbesnius aspektus.

Pirma, kadangi naratyvas apie Olgos kerštą suvokiamas kaip išmonė, nėra mažiausios priežasties kunigaikščio nužudymo kaltę suversti ant istorinių drevlianų pečių. Galima manyti, kad jų legendinį nusikaltimą nulėmė etnonimo semantinis parankumas, nes etnonimas nusako Igorio mirties (II) būdą: *могила въ Древах – въ Древянахъ*. Prisiminkime, kad L. Diaconi jų vietoje mini germanus.

Antra, Igorio žudikas ieškomas bei „identifikuojamas“ kunigaikščiu artimoje aplinkoje ir net jo šeimoje (Malušos / Malkos tėvas Malkas iš Liubečio). Ši aplinkybė pagrindžiama ir kitur – XIX a. užrašytos legendos bylojo, kad Igorį nužudė pati Olga [24]. Mikolojaus Korobkos 1894–1895 m. surinkta medžiaga leidžia įžvelgti nagrinėjamo naratyvo kaitos istoriografijoje priežastį.

Atrodo, kad antipodas, kuris iš pradžių manipuliuoja žudomo / miršančio / laidojamo Igorio kūnu, istoriografiniame paminkle pavirsta veikėju, keršijančiu neva už svetimą nusikaltimą. Galima iškelti atsargią hipotezę, kad žmona žudikė rašytinėje terpėje yra išteisinama. Istoriografijoje, kurią užsako valdantieji kunigaikščiai, tai dažnas reiškinys. Igorį pakeisti drevlianiais nebuvo tiek problemiška I ir III laidojimų atvejais: vietoje vieno duobėje užkasama 20 žmonių, pirtyje sudeginama 50 drevlianų piršlių. Tokią didelę duobę ir tokią erdvią pirtį sunku įsivaizduoti, bet tiek to. Tačiau vienu ypu ant medžių pririšti minią girtų drevlianų (kol jie neprasiblaivė) – pasirodė jau nerealu. Tai paskatino II modifikaciją (drevlianų žūtį šermenų laiku). Prieš tai buvusį laidojimą ant medžio atskleidžia bizantinis šaltinis, veiksmo lokalizacija (drevliantai žudomi ten, kur ant medžių buvo nužudytas Igoris), nužudymu apkaltintos genties pavadinimas ir labiausiai trečiojo Olgos keršto gretinimas su epinės dainos II ir II■.

Taigi Marja Baltagulbė ir Olga yra labai panašios: abi yra išmintingos ir tiek patrauklios, kad į jas pretenduoja skirtingi asmenys. Be Potyko, Marją nori gauti Vladimiras (10) ir epinis priešas (Koščėjus). Savo ruožtu Olgos siekia Malas ir Bizantijos imperatorius. Būsimus vyrus, Potyką ir Igorį, nuotakos sutinka prie vandens, kai tie medžioja (11). Gudriosios žmonos juos nuveda mirčių keliu, t. y. iš eilės žudo / laidoja. Skiria jas ideologija: viena vaizduojama kaip pagonė burtininkė, kita – kaip krikščionių šventoji (dėl pastarosios aplinkybės siužetas perkuriamas literatūrinėje terpėje).

Epinės dainos ir metraštinio pasakojimo lyginamoji analizė rodo, kad rytų slavai turėjo Sovijaus sakmei giminišką, panašios semantikos ir struktūros, kūrinių. Jis tiek buvo populiarus krikščionybės laikais, kad atitinkamai pritaikytas paliko ryškią žymę senojoje literatūroje, t. y. rytų slavų viduramžių istoriografijoje (ne vėliau XI a. pabaigos). Raštijos duomenimis bei sakytine tradicija pasirėmus, galima rekonstruoti tokį jo pavidalą: veikėjas medžioja, prie vandens sutinka išmintingąją antipodę nuotaką, kurią nori vesti (alternatyva: nuotaką paima prievarta, pakeliui namo veikėjo kariauna arba pats veikėjas medžioja žvėrieną vestuvių vaisėms) → nuo veikėjo valios priklausanti antipodė sutinka, bet kelia išankstinę sąlygą: veikėjas ją turi pakrikštyti → po vestuvių žmona keršija savo vyrui (*мое девство растлил* – БЗП 36, 38): siekdama jo atsikratyti palaidoja jį žemėje, sudegina, žudo / laidoja ant medžio.

Pasvarstymas apie kūrinių žanrinę priklausomybę yra hipotetinis. Tai galėjo būti epinės dainos, išlikusios iki XX a. pirmosios pusės, prototipas, taip pat ir sakytinis kūrinys, pvz., pasaka apie gudriąją mergą. Dialogas su palaidotaisiais drevlianais, paliudytas Olgos I keršte, rodo, kad pirminis šaltinis galėjo turėti tinkamesnio laidojimo būdo rinkimosi elementą, t. y. etiologinės saktmės požymių. Mirčių išbandymo idėją, ieškant geriausios laidosenos, atskleidžia patarlė *Двум смертям не бывать, а одной не миновать*, kuri meniškai taikliai iliustruoja siužetą epinėje dainoje (pvz., Григ. 333) (12).

Greitindami tekstus, atskleidžiančius tą patį siužetinį pagrindą, nerandame vienodų vardų. Atsižvelgę į sakytinio teksto gyvavimo mechanizmus, vienodų vardų mes ir neieškome. Rytų slavų tradicijoje figūruoja moteris antipodas, turinti mitinės būtybės savybių. Laumę primenantį *Лиховидовна* (plg. *лихо, лихо одноглазое, лишение, хватить / хлебнуть лиха*; liet. *likimas*, liet. *likti* ir t. t.) vaizduojama kaip burtininkė, gyvatė, gulbė. Metraštyje jos vietą užima šventoji. Aptarti kūriniai patvirtina folklorinę Sovijaus saktmės prigimtį. Ateityje būtų prasminga pratęsti kitų siužetinių atitikmenų paiešką.

Gauta 2015 10 04
Priimta 2015 11 27

Šaltiniai

- [1] АСн – Archyvinis chronografas, XV a. trečias ketvirtadalis. *Российский государственный архив древних актов*, f. 181, kn. 279.
- [2] Gerai... – *Gerai, bet nelabai*: lietuvių liaudies melų ir formulinės pasakos. Parengė B. Kerbelytė. Vilnius: Žara, 2002.

- (10) Motyvas užfiksuotas senuose dainos užrašuose, pvz.: Свет Михаила Поток Ивановичь, перепустит мне тое девицу красную (БЗП 37).
- (11) Žg. „Степенная книга“ (ПСРЛ 1908, т. 21, с. 7).
- (12) Galima manyti, kad ši patarlė kadaise pabaigdavo kūrinių. Rytų slavų epe tai nebūtų unikalus atvejis. Kaip pavyzdį galima nurodyti patarlę *Жениться женился, да не с кем спать*, kuri užbaigdavo siužetą „Dobrynia savo žmonos vestuvėse“. Patarlės glaudų ryšį su dainos siužetu gali iliustruoti variantas *Семи смертям не бывать, а одной не миновать*, kuris koreliuoja su Žiemos kranto regiono epinės dainos versija (7x).

- [3] VilnCh – Vilniaus chronografas, XVI a. pirmas trečdalis. *Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos Rankraščių skyrius*, F19–109.
- [4] Аст. – *Былины Севера*. Т. 2: Прионежье, Пинега, Поморье. Подготовила А. М. Астахова. Москва–Ленинград: Изд. АН СССР, 1951.
- [6] БЗП – *Былины в записях и пересказах XVII–XVIII веков*. Москва–Ленинград: Изд. АН СССР, 1960.
- [7] Григ. – *Архангельские былины и исторические песни, собранные А. Д. Григорьевым в 1899–1901 гг.* 3 т., 2 изд. под ред. А. А. Горелова. Санкт-Петербург: Тропа Троянова, 2002–2003.
- [8] КД – *Древние российские стихотворения, собранные Кириешю Даниловым*. Под ред. А. А. Горелова. Санкт-Петербург: Тропа Троянова, 2000.
- [9] Марк. – *Беломорские старины и духовные стихи, собранные А. В. Марковым*. Санкт-Петербург: Дмитрий Буланин, 2002.
- [10] НПЛ – *Новгородская первая летопись Старшего и Младшего изводов*. Под ред. А. Н. Насонова. Москва–Ленинград: Изд. АН СССР, 1950.
- [11] Онч. – *Печорские былины*. Записал Н. Е. Ончуков. Санкт-Петербург: типо-лит. Н. Соколова и В. Пастор, 1904.
- [12] Пар.-Сойм. – *Былины пудожского края*. Подготовили Г. Н. Парилова и А. Д. Соймонов. Петрозаводск: Гос. изд. КФССР, 1941.
- [13] ПСРЛ – *Полное собрание русских летописей*. Т. 1–43, 1846–2004.
- [14] РНП КП – *Русские народные песни Карельского Поморья*. Ленинград: Наука, 1971.
- [15] Рыбн. – *Песни, собранные П. Н. Рыбниковым*. 3 т. Петрозаводск: Карелия, 1989–1991.
- [16] Сок.-Чич. – Серия „Летописи“. Кн. 13: *Онежские былины*. Под ред. Ю. М. Соколова, В. Чичерова. Москва: Государственный литературный музей, 1948.
- [17] Гильф. – *Онежские былины, записанные А. Ф. Гильфердингом летом 1871 года*. 3 т. Москва–Ленинград: Изд. АН СССР, 1949–1951.
- [18] Черн. – *Русские эпические песни Карелии*. Изд. подготовила Н. Г. Черняева. Петрозаводск: Карелия, 1981.

Literatūra

- [19] BALSYS, Rimantas. Pirtis – XIV–XVIII a. valstiečių „mažoji bažnyčia“. *Gimtasis kraštas*, 2013, Nr. 6, p. 17–23.
- [20] BALSYS, Rimantas. *Lietuvių ir prūsų pagonybė: alkai, žyniai, stabai*. Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla, 2015.
- [21] DIACONI, Leonis. *Leonis Diaconi caloënsis Historiae libri decem et liber de velitatione bellica Nicephori Augusti*. Rec. C. V. Hasii, Bonnae: impensis Ed. Weberi, 1829 (Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae, XI).
- [22] KERBELYTĖ, Bronislava. Algirdas Julius Greimas – mitologinių tekstų aiškintojas. *Tautosakos darbai*, 1993, t. II(IX), p. 44–53.
- [23] KERBELYTĖ, Bronislava. *Lietuvių pasakojamosios tautosakos katalogas*. T. II. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2001.
- [24] КОРОБКА, Николай. Сказания об урочищах Овручского уезда и былины о Вольге Святославиче. *Известия Отделения русского языка и словесности Императорской Академии Наук*, 1908, т. XIII, кн. 1, с. 292–311.
- [25] ЛИХАЧЕВ, Дмитрий. „Повесть временных лет“ (Историко-литературный очерк). *Повесть временных лет*. Т. 2: Приложения. Москва–Ленинград: Изд. АН СССР, 1950, с. 5–148.
- [26] ЛИХАЧЕВ, Дмитрий. Комментарий. *Повесть временных лет*. Т. 2: Приложения.

Москва–Ленинград: Изд. АН СССР, 1950, с. 203–484.

[27] ПОППЭ, Анджей. Родословная Мстиши Свенельдича. В кн.: *Летописи и хроники. 1973 г.* Москва: Наука, 1974, с. 64–91.

[28] ПРОПП, Владимир. *Русский героический эпос.* Москва: Лабиринт, 1999.

[29] СЕДОВ, Валерий. *Археология СССР. Свод археологических источников*, Е1-8. Новгородские сопки. Москва: Наука, 1970.

[30] СОЛОВЬЕВ, Александр. Был ли Владимир Святой правнуком Свенельда? В кн.: *Записки Русского научного института в Белграде.* Вып. 16–17. Белград, 1941, с. 37–64.

[31] ШАХМАТОВ, Александр. *Разыскания о древнейших русских летописных сводах.* Санкт-Петербург: Типография М. А. Александрова, 1908.

ILJA LEMEŠKIN

The Tale of Sovius and its parallels in East Slavic folklore

Summary

The Tale of Sovius, which forms the basis of the 18th chapter of the Chronograph of 1262, raises questions about its own origin – oral or translated-written. It is sensible to carry out the discussion among folklorists and medievalists which sometimes resembles a dispute, on the basis of comparative textology. In order to substantiate the authenticity of the text and its folkloric features, it is useful to describe as many storyline parallels as possible. The view of Jiří Polívka's Prague Geographical-Historical School encourages us first of all to survey the region of North-Eastern Europe.

In East Slavic folklore we can find two texts comparable to the Tale of Sovius. They are both closely interconnected. One of them is attested in the 12th century annals “The Tale of Bygone Years” (records depicting the events of 945–946), but it derives from an older collection of annals (*Nachal'nyi Svod*) dating back to the ninth decade of the 11th century. This collection is made of elementary folklore storylines traditionally called “Duchess Olga's Revenge on Drevlians for Her Husband's Murder.” The other text is an epic song about the hero Mikhail Potyk.

A comparative analysis of the bylina and the narrative in the annals shows that East Slavs once had a related work of a similar structure and semantics. The fact that the folklore work was recorded in the annals reveals an important circumstance – the narrative was so well-known and relevant that after it had penetrated into a literary medium, it had a significant impact on the formation of the historiographical genre in Kievan Rus' and the Grand Duchy of Lithuania. The narrative, widespread in the East Slavic territory, related a story about the character's encounter with an antagonist (possessing characteristics of a witch or some other mythical being) who tried three times in a row to get rid of the character: the character is buried into the earth, cremated and killed/buried on a tree.

These parallels of the Sovius storyline, which are to be studied in East Slavic folklore and old historiography, support the folkloric character of the tale.

Key words: Chronograph of 1262, Tale of Sovius, narrative, storyline, an epic song about the hero Mikhail Potyk, Duchess Olga's revenge